

WALDEMAR CHROSTOWSKI

ZARYS METODOLOGII BIBLISTYKI NOWEGO TESTAMENTU

Metodologia jest nauką o metodach działalności naukowej i stosowanych w niej procedurach badawczych. Przedmiotem nauk biblijnych, czyli biblistyki, są księgi należące do kanonu Pisma Świętego, których naukowy wykład i interpretacja posługują się określoną metodologią, zaś w celu właściwego i pełniejszego poznania i zrozumienia orędzia biblijnego naświetlają kontekst i środowisko, w którym Biblia powstała. Przyjmując uzgodnione i sprawdzone zasady, bibliści rozwiązują rozmaite trudności i problemy, prowadzą debaty i dyskusje na temat Biblii, jej genezy, treści i przeznaczenia oraz dochodzą do wiarygodnych ustaleń dotyczących interpretacji ksiąg świętych¹.

Biblia chrześcijańska składa się z dwóch części: Starego i Nowego Testamentu. Badania naukowe wymagają tej samej, a zarazem częściowo oryginalnej dla każdej z nich metodologii. O specyfice NT decyduje w dużej mierze to, że powstał w znacznie krótszym czasie niż ST, oraz został napisany w jednym, a mianowicie greckim języku. Metodologia biblistyki NT ma na celu ustalenie oraz zastosowanie metod, procedur i sposobów podejścia, które pozwalają w naukowy sposób czytać i tłumaczyć drugą część Biblii chrześcijańskiej, a także wyjaśniać jej genezę, środowisko i okoliczności, w jakich powstała, przedstawiać pierwotne znaczenie tekstów oraz ich pierwszych adresatów².

¹ A. Baum, *Nauki biblijne*, w: *Praktyczny słownik biblijny*, red. A. Grabner-Haider, tłum. T. Mieszkowski, P. Pachciarek, Warszawa 1994, kol. 798-798; J. Riches, *Metodologia*, w: *Słownik hermeneutyki biblijnej*, red. R.J. Coggins, J.L. Houlden, red. nauk. wyd. pol. W. Chrostowski (Prymasowska Seria Biblijna [dalej: PSB] 25), Warszawa 2005, s. 568-571. Niniejsze opracowanie poprzestaje na przykładowych referencjach bibliograficznych z zakresu piśmiennictwa na poruszone tematy istniejącego w języku polskim.

² Por. K. Romaniuk, *Wprowadzenie metodologiczne do Nowego Testamentu*, Poznań–Warszawa–Lublin 1966; *Metodologia Nowego Testamentu*, red. H. Langkammer, Pelplin 1994.

1. PRZEKŁADY BIBLII

Punkt oparcia dla każdego studium Biblii stanowi tekst ksiąg świętych. Ten, z którym mamy do czynienia w początkach pracy naukowej nad NT, a także w uprawianiu teologii rozumianej jako *fides quaerens intellectum*, „wiara szukająca zrozumienia”, pochodzi z przekładów Pisma Świętego³. W ostatnich dziesięcioleciach, przede wszystkim w rezultacie „wiosny biblijnej” zapoczątkowanej przez II Sobór Watykański (1962-1965), ukazało się w Polsce kilkanaście przekładów NT, najwięcej katolickich, a także dokonanych przez przedstawicieli innych wyznań chrześcijańskich, zwłaszcza protestantów, oraz przekład ekumeniczny⁴. Należy zwracać uwagę, czy przekład, którym dysponujemy, został dokonany z języka oryginalnego, czy też z innego przekładu, np. z łacińskiej Wulgaty. Bardzo ważne jest staranne odróżnianie przekładów dosłownych od literackich, w których wyraźnie dochodzi do głosu kunszt poetycki i wyobraźnia tłumaczy. Mogą one zawierać wartościowe intuicje translatorskie, ale bywają bliższe parafrazom tekstu biblijnego. Praca naukowa nad Biblią może polegać na zbieraniu, zestawianiu, porównywaniu i ocenianiu współcześnie dokonanych przekładów wybranych perykop czy ksiąg NT⁵, a także ich wykorzystywaniu do naświetlenia i wyjaśniania określonych problemów oraz kwestii biblijnych i teologicznych.

Wśród dokonanych współcześnie tłumaczeń Biblii na język polski szczególne miejsce zajmuje Biblia Tysiąclecia (BT), ponieważ jest to przekład oficjalny, zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu do użytku liturgicznego i pastoralnego w Kościele katolickim w Polsce. Istnieje pięć kolejnych wydań BT, opublikowanych w latach 1965-2000, różniących się – czasami znacznie – między sobą. Mając na względzie nauki teologiczne inne niż biblistyka, np. teologię dogmatyczną, fundamentalną czy moralną, właśnie BT (zawsze trzeba zaznaczać, o które wydanie chodzi) stanowi punkt oparcia do uprawiania teologii.

Przekładanie Nowego Testamentu na język polski ma długą i piękną tradycję, która sięga średniowiecza⁶. W ciągu ponad tysiąca lat wiary i pobożności chrześcijańskiej na naszych ziemiach ukazało się wiele całościowych i częściowych tłumaczeń, zarówno dosłownych, jak i literackich. Wyjątkowe miejsce

³ R.E. Brown, D.W. Johnson, K. O’Connell, *Tekst i przekłady Pisma Świętego*, w: *Katolicki komentarz biblijny*, red. R.E. Brown, J.A. Fitzmyer, R.E. Murphy (PSB 17), Warszawa 2004, s. 1660-1708.

⁴ Zob. W. Chrostowski, *Biblistyka katolicka w Polsce na progu XXI wieku*, w: *Katolicki komentarz biblijny*, red. R.E. Brown, J.A. Fitzmyer, R. E. Murphy, red. nauk. wyd. pol W. Chrostowski (PSB 17), Warszawa 2004, s. 1771-1773.

⁵ Zob. np. W. Chrostowski, *Okoliczności narodzin Jezusa według Mt 1,18-25 w najnowszych polskich przekładach biblijnych*, w: „*Żyjemy dla Pana*” (Rz 14,8). *Studia ofiarowane S. Prof. Ewie J. Jezierskiej OSU* (Rozprawy i Studia Biblijne [dalej: RSB] 23), Warszawa 2006, s. 90-110.

⁶ Tenże, *Biblia polska*, w: *Chrześcijaństwo a kultura*, red. R. Bartnicki, W. Kawecki, Warszawa 2006, s. 117-131.

zajmuje wśród nich Pismo Święte w przekładzie ks. Jakuba Wujka (1599), które przez prawie cztery stulecia, do połowy XX w., pozostawało Biblią Kościoła katolickiego w Polsce, a korzystali z niego chętnie także chrześcijanie innych wyznań⁷. Obecnie stanowi nie tylko wspaniały zabytek pięknej polszczyzny, lecz i bezcenne świadectwo czytania oraz rozumienia Starego i Nowego Testamentu w świetle potrydenckiej tradycji katolickiej. Powinno się do niego wracać w pracy naukowej nad obiema częściami Biblii chrześcijańskiej, tym bardziej że w kontekście jubileuszu 400. rocznicy ukazało się znakomite wydanie przybliżające Wujkowy tekst Starego i Nowego Testamentu⁸. Badania naukowe dawnych i współczesnych przekładów NT na język polski to wyjątkowo obiecujące i płodne pole współpracy interdyscyplinarnej, w której znaczącą rolę mają do odegrania zwłaszcza językoznawcy i badacze polszczyzny⁹, natomiast bibliści i teologowie mogą wnieść duży wkład w wiedzę z dziedziny historii egzegezy i teologii w Polsce.

Traduttore, traditore. Każdy przekład stanowi interpretację oryginału i dlatego rzuca światło na świat zewnętrzny i wewnętrzny oraz uwarunkowania tłumaczy¹⁰. Część teologów nie poprzestaje na dawnych i współczesnych przekładach polskich, lecz sięga także po przekłady ksiąg świętych na inne języki współczesne. Ale nawet najbardziej rzetelne porównywanie przekładów nie pozwala osiągnąć należytej wiedzy na temat badanego słowa, zwrotu, zdania czy fragmentu NT. Jego wnikliwa analiza wymaga czegoś więcej niż czytania literackiego, a mianowicie czytania filologicznego, które odwołuje się do oryginalnego tekstu ksiąg świętych. Niezbędną pomoc stanowi wydanie interlinearne NT¹¹, w którym tekst grecki został „słowo w słowo” zestawiony z dosłownym przekładem na język polski, do czego dodano objaśnienia gramatyczne. Z jego pomocą, a także dzięki odwoływaniu się do specjalistycznego słownika grecko-polskiego NT¹², można wyrobić sobie własny pogląd na treść analizowanego fragmentu.

⁷ Tenże, *Geneza i oddziaływanie Biblii ks. Jakuba Wujka*, w: *Asyryjska diaspora Izraelitów i inne studia* (RSB 10), Warszawa 2003, s. 341-366.

⁸ *Biblia w przekładzie ks. Jakuba Wujka z 1599 r. Transkrypcja typu „B” oryginalnego tekstu z XVI w. i wstępy*, red. nauk. i wstępy J. Frankowski (PSB 10), Warszawa 1999.

⁹ Znakomity przykład owocności takich badań stanowi: I. Kwilecka, *Studia nad staropolskimi przekładami Biblii* (Studia i Materiały UAM 66), Poznań 2003.

¹⁰ G.I. Emerson, *Przekład, problemy*, w: *Słownik hermeneutyki biblijnej*, s. 705-709.

¹¹ R. Popowski, M. Wojciechowski, *Grecko-polski Nowy Testament. Wydanie interlinearne z kodami gramatycznymi* (PSB 1), Warszawa 1994.

¹² R. Popowski, *Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu. Wydanie z pełną lokalizacją greckich haseł, kluczem polsko-greckim oraz indeksem form czasownikowych* (PSB 3), Warszawa 1994.

2. PODEJŚCIA I METODY W INTERPRETACJI BIBLIJ

Zadaniem nauk biblijnych jest: 1. osadzenie i badanie tekstu świętego w świetle historii współczesnej czasom biblijnym; 2. ukazanie autora i środowiska powstania poszczególnych wypowiedzi; 3. ustalenie ich sensu oraz znaczenia, i to nie tylko w odniesieniu do dawnych okoliczności, lecz i dla współczesnego odbiorcy Biblii. Pierwszą dziedziną zajmuje się krytyka historyczna, dziedzina druga stanowi domenę krytyki literackiej, a trzecia należy do sfery hermeneutyki biblijnej.

Najważniejsze zasady dotyczące naukowego studium Pisma Świętego z perspektywy katolickiej zawiera ogłoszony w 1993 r. dokument Papieskiej Komisji Biblijnej (PKB) na temat interpretacji Biblii w Kościele¹³. Podstawową zasadę stanowi rozróżnienie między podejściami oraz metodami. „Mówimy o podejściu, kiedy chodzi o badanie ukierunkowane zgodnie ze szczególnym punktem widzenia”¹⁴, zatem podejście ma charakter subiektywny, wolitywny, a nawet emocjonalny. Jest uwarunkowane wiekiem, płcią, światopoglądem, wykształceniem i wiedzą interpretatora, a więc stanowi wypadkową określonego przedrozumienia (*Vorverständnis*) tekstu, które w pewnym sensie ma charakter przednaukowy. Z kolei metoda stanowi „zespół dociekań naukowych zastosowanych do wyjaśniania tekstów”¹⁵, czyli ogół procedur badawczych umożliwiających obiektywne podejście do przedmiotu badań. Właściwa i prawidłowo zastosowana metoda musi spełniać następujące warunki: 1. być sprawdzalna, czyli dawać możliwość weryfikacji (właściwej dla nauk humanistycznych), 2. być przekazywalna, czyli zrozumiała i podatna na udoskonalanie; 3. mieć świadomość swoich ograniczeń i granic. Dobrze widać, że podejście jest czymś szerszym i bardziej pojemnym niż metoda, a jednocześnie jest subiektywne i wyprzedza zastosowanie tej czy innej metody.

Dokument PKB wyszczególnia i przedstawia¹⁶ trzy grupy podejść stosowanych w naukach biblijnych, które – z uwzględnieniem natury i specyfiki drugiej części Biblii chrześcijańskiej – znajdują zastosowanie w badaniach NT: 1. podejścia oparte na Tradycji (a. kanoniczne¹⁷, b. odwołujące się do żydowskich

¹³ *Interpretacja Biblii w Kościele. Dokument Papieskiej Komisji Biblijnej z komentarzem biblistów polskich*, tłum. i red. R. Rubinkiewicz (RSB 4), Warszawa 1999. Prezentację wcześniejszej historii zob. J.S. Kselman, R.D. Witherup, *Współczesne studia nad Nowym Testamentem*, w: *Katolicki komentarz biblijny*, s. 1733-1754.

¹⁴ *Interpretacja Biblii w Kościele*, s. 27, przyp. 1.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ Tamże, s. 40-57.

¹⁷ Nurt kanonicznej interpretacji Biblii jest przedstawiany jako stosunkowo młody, wypracowany w USA w połowie XX w. (A. Sanecki, *Kanon jako zasada hermeneutyczna: kanoniczny nurt interpretacji Pisma Świętego we współczesnej egzegezie* (Studia Diecezji Radomskiej, 7/2005), s. 187-2000), ale zasada interpretacji każdego fragmentu Pisma Świętego w kontekście jego całości obowiązuje w Kościele od zawsze.

tradycji interpretacyjnych, c. historia oddziaływania tekstu); 2. podejścia oparte na naukach humanistycznych (a. socjologiczne, b. antropologiczno-kulturowe, c. psychologiczne i psychoanalityczne); 3. podejścia kontekstualne (a. przez pryzmat teologii wyzwolenia, b. feministyczne). Poza tym w dokumencie została zwięźle omówiona lektura fundamentalistyczna. Podejścia nie wykluczają się wzajemnie, powinny się one uzupełniać. Wiele debat i sporów egzegetycznych i teologicznych, czego ich uczestnicy nie zawsze są świadomi, dotyczy zróżnicowanych, kontrastujących ze sobą i czasami skonfliktowanych podejść, które więcej mówią o odbiorcach i komentatorach Biblii niż o jej treści i uwarunkowaniach. Jest ważne, by nie monopolizować ani nie absolutyzować żadnego z nich.

Co się tyczy metod stosowanych w naukach biblijnych, PKB wymienia najpierw metodę historyczno-krytyczną, a następnie nowe metody analizy literackiej¹⁸. Metoda historyczno-krytyczna, uznana w dokumencie za niedzowną, objaśnia obie części Biblii w perspektywie historycznej, by wszechstronnie poznać pierwotne środowisko badanego tekstu, jego autora/autorów, odbiorców, uwarunkowania i kontekst, a także odsłonić pierwotne znaczenie, które może być inne od jego późniejszych interpretacji¹⁹. Przedstawiono historię tej metody, jej główne zasady oraz opis i ocenę, podkreślając, że jest to metoda historyczna²⁰, a zarazem krytyczna²¹, zaś korzyści z jej zastosowania są nie do przecenienia: „Jako metoda analityczna bada ona tekst biblijny w ten sam sposób jak każdy inny tekst starożytności i komentuje go jako wyraz ludzkiego sposobu wypowiedzi. Pozwala jednakże egzegecie, szczególnie podczas krytycznego studium redakcji tekstów, lepiej zrozumieć treść Bożego objawienia”²².

Nowe metody analizy literackiej są przez PKB traktowane jako uzupełnienie metody historyczno-krytycznej. Wspólne jest im synchroniczne podejście do Biblii, które analizuje jej tekst takim, jaki jest, autonomicznie, a więc w oderwaniu od starożytnych uwarunkowań, które wywarły bezpośredni lub pośredni wpływ na jego powstanie. Przedstawione zostały trzy metody synchronicznego studium ksiąg świętych²³: 1. analiza reto-

¹⁸ *Interpretacja Biblii w Kościele*, s. 28-40.

¹⁹ Zwięźle zob.: F.G. Downing, *Metoda historyczno-krytyczna*, w: *Słownik hermeneutyki biblijnej*, s. 567-568.

²⁰ „Chodzi o metodę historyczną nie tylko dlatego, że jest ona stosowana do starożytnych tekstów – w naszym przypadku do tekstów biblijnych – i bada ich treść historyczną, ale również i przede wszystkim dlatego, że stara się wyjaśnić historyczny proces tworzenia tekstów biblijnych, procesy diachroniczne ogromnie skomplikowane i długotrwałe”. Tamże, s. 30.

²¹ „Chodzi o metodę krytyczną, ponieważ działa za pomocą kryteriów naukowych możliwie najbardziej obiektywnych na każdym z etapów (od krytyki tekstu do krytycznego studium redakcji), umożliwiając współczesnemu czytelnikowi zrozumienie znaczenia tekstów historycznych, często trudne do uchwycenia”. Tamże.

²² Tamże.

²³ Tamże, s. 34-40.

ryczna; 2. analiza narratywna; 3. analiza semiotyczna. Podkreśla się ich zalety, lecz wskazuje również na jednostronności i uproszczenia, jakie niosą.

W niniejszym zarysie metodologii studium NT skupimy się na najważniejszych elementach metody historyczno-krytycznej. Mimo rozwoju i niemałych osiągnięć metod analizy literackiej, pozostaje ona podstawowym narzędziem badań w naukach biblijnych. Prawidłowo i roztropnie stosowana, zapewnia właściwą równowagę między rozumową interpretacją Biblii a jej czytaniem i objaśnianiem w świetle wiary chrześcijańskiej.

3. KRYTYKA HISTORYCZNA

Wiara i teologia chrześcijańska uznają, że Biblia to dzieło Boskie i ludzkie. Naukowe studium pism NT opiera się na założeniu, że są one mocno osadzone w realiach czasu i przestrzeni, zaś badanie tych uwarunkowań stanowi nie tylko przejaw ciekawości intelektualnej, lecz wymóg wynikający z wiary w Jezusa Chrystusa jako prawdziwego Boga i człowieka. Różne aspekty okoliczności, które stanowią kanwę nowotestamentowej narracji, poznajemy za pomocą Biblii, a także dzięki wiedzy czerpanej z pozabiblijnych źródeł. To przesądza o doniosłości i pożytkach, jakie biblistyka NT czerpie z dorobku archeologii i historii oraz geografii i topografii biblijnej. Pomnażanie, przyswajanie i uwzględnianie ich rezultatów jest obowiązkiem egzegetów i teologów chrześcijańskich, zabezpiecza bowiem przed mitologizacją, subiektywizacją i relatywizacją orędzia biblijnego. Studium drugiej części Pisma Świętego wymaga dobrego rozeznania realiów, w jakich działali bohaterowie NT i w jakich powstawały księgi, które ich dotyczą.

Wzgląd na wymiar czasu, możliwy do ukazania dzięki historii i archeologii, koncentruje się przede wszystkim na przełomie ery przedchrześcijańskiej i chrześcijańskiej, aczkolwiek wymaga także gruntownej znajomości całej historii biblijnego Izraela oraz jego bliższych i dalszych sąsiadów. Niezbędna jest wiedza z zakresu periodyzacji dziejów Palestyny, szczególnie dotycząca okresu hellenistycznego i rzymskiego, korzystająca z dorobku komparatystyki historycznej, czyli porównywania ze sobą wydarzeń i osób, a także obyczajów i zwyczajów w różnych częściach starożytnego świata²⁴. Cenne, a w wielu przypadkach rozstrzygające uzupełnienie i naświetlenie wiedzy historycznej przynosi

²⁴ *Wielkie wydarzenia czasów biblijnych*, red. B. Metzger, D. Goldstein, J. Ferguson, konsult. wyd. pol. W. Chrostowski (PSB 8), Warszawa 1998; *Komentarz historyczno-kulturowy do Nowego Testamentu*, red. nauk. wyd. pol. C.S. Keener, K. Bardski, W. Chrostowski (PSB 16), Warszawa 2000; A.G. Wright, R.E. Murphy, H.A. Fitzmyer, *Historia Izraela*, w: *Katolicki komentarz biblijny*, s. 1896-1944.

archeologia, czyli wiedza gromadzona na podstawie odkryć i badań kultury materialnej²⁵.

Wymóg rozległej wiedzy geograficznej i topograficznej, respektującej wymiar „geografii zbawienia” czy też „geografii teologicznej”²⁶, dotyczy nie tylko ksiąg, które zawierają liczne referencje geograficzno-topograficzne, jak np. Ewangelia według św. Łukasza i Dzieje Apostolskie, lecz wszystkich ksiąg ST i NT²⁷. Ich naukowe studium powinno się odbywać przy użyciu map i atlasów biblijnych²⁸. Dużą pomoc stanowią również dobre przewodniki po Ziemi Świętej²⁹ i pozostałych krajach biblijnych. Wprawdzie naukowe studium Biblii można owocnie prowadzić bez naocznej znajomości wzmiankowanych w niej miejsc i terytoriów, ale znajomość geografii biblijnej wydatnie przyczynia się do jej lepszego rozumienia i poszerza horyzonty badawcze. Mając na uwadze fakt, że Jezus, wczesny Kościół oraz wszystkie pisma NT są silnie osadzone w środowisku żydowskim, judaizmu palestyńskiego i judaizmu diaspory, ogromne znaczenie ma wszechstronna znajomość i uwzględnianie realiów starożytnego żydowskiego życia społecznego, kulturowego i religijnego³⁰.

Poznanie tła historycznego pism NT i ich historycznych uwarunkowań pozwala na lepszą znajomość autora danej księgi i jej adresatów, a także czasu i miejsca powstania oraz pierwotnego *Sitz im Leben*, czyli środowiska/osadzenia życiowego³¹. Często ważne informacje na ten temat zawiera tekst stanowiący przedmiot badań, zawsze jednak znajomość realiów historycznych i geograficznych wnosi wiele nowego. Niezbędne jest także zestawianie i porównywanie konkretnego tekstu z innymi, wiązanymi lub kojarzonymi z tym samym autorem, np. trzeciej Ewangelii kanonicznej z Dziejami Apostolskimi, a czwartej Ewangelii z trzema Listami św. Jana oraz Apokalipsą według św. Jana.

²⁵ W. Chrostowski, *Polskie podręczniki archeologii biblijnej i archeologii Palestyny*, *Bobolanum* 11(2002)2, s. 475-493; R. North, Ph.J. King, *Archeologia biblijna*, w: *Katolicki komentarz biblijny*, s. 1861-1895; J. Murhpy O'Connor, *Archeologia (Nowy Testament)*, w: *Słownik hermeneutyki biblijnej*, s. 30-34.

²⁶ A.H.W. Curtis, *Geografia teologiczna*, w: *Słownik hermeneutyki biblijnej*, s. 236-238.

²⁷ R.E. Brown, R. North, *Geografia biblijna*, w: *Katolicki komentarz biblijny*, s. 1831-1860.

²⁸ *Wielki atlas biblijny*, red. J. Pritchard, konsult. nauk. wyd. pol. W. Chrostowski (PSB 2), Warszawa 1994; *Atlas biblijnej Jerozolimy*, oprac. wyd. pol. D. Bahat, W. Chrostowski (PSB 11), Warszawa 1999.

²⁹ Zob. zwłaszcza: J.J. Kilgallen, *Przewodnik po Ziemi Świętej według Nowego Testamentu*, Warszawa 2003.

³⁰ D.H. Stern, *Komentarz żydowski do Nowego Testamentu* (PSB 23), Warszawa 2004.

³¹ J.B. Szlaga, *Krytyka historyczna tekstu biblijnego*, w: *Metodologia Nowego Testamentu*, s. 104-107.

4. KRYTYKA TEKSTUALNA

Prawdziwie naukowe studium Biblii wymaga korzystania z tekstu oryginalnego. Nie dysponujemy żadnym autografem biblijnym, czyli egzemplarzem księgi, który wyszedł spod pióra jej autora, lecz apografami, czyli odpisami, sporządzonymi w różnych czasach i okolicznościach. Stanowią odpisy wcześniejszych kopii, lecz mają różną wartość. W pracy naukowej nad NT nie można poprzestać na dowolnym dostępnym tekście greckim, lecz należy używać tzw. wydania krytycznego, które zawiera tekst ksiąg świętych zaopatrzone w odpowiedni aparat naukowy. Oparciem dla wydania krytycznego jest cieszący się uznaniem rękopis albo rodzina dawnych rękopisów, zaś obok tekstu znajduje się tam wyszczególnienie różnych wariantów poszczególnych słów czy fragmentów³². Dysponujemy więc tekstem NT, który cieszy się powszechną aprobatą, natomiast poznawanie i ocenianie rozmaitych wariantów składa się na wiedzę o wielowiekowej historii przekazu tekstu świętego.

Pierwszy i pod wieloma względami zasadniczy etap studium NT stanowi krytyka tekstualna³³. Posługuje się ona narzędziami analizy filologicznej, a jej celem nie jest odtworzenie stanu oryginalnego danej księgi czy fragmentu, lecz ustalenie takiej formy tekstu biblijnego, która została uznana przez Kościół za definitywną i przyjęta jako kanoniczna (*textus receptus*). Warianty wymienione w wydaniu krytycznym stanowią rezultaty świadomych lub nieświadomych zmian, jakie zachodziły w długim i skomplikowanym procesie przekazu tekstu świętego. Krytyka tekstualna odróżnia zmiany świadome, które odzwierciedlają rozmaite intencje i zabiegi interpretacyjne przepisywaczy i środowiska, w jakim żyli i działali, od zmian nieświadomych, wynikających z uwarunkowań związanych z przepisywaniem, takich jak opuszczenia, pomyłki i przeinaczenia, które powstały np. podczas dyktowania. Wprawdzie przekaz tekstu ksiąg świętych był obwarowany wieloma rozporządzeniami, które miały zabezpieczyć jego autentyczność, ale mimo to nie dało się uniknąć pomyłek, ingerencji i błędów.

Tworzywo krytyki tekstualnej stanowi tekst ustalony na podstawie czci-godnego rękopisu oraz jego warianty występujące w innych zachowanych świadectwach. Praca badacza opiera się na filologii, gramatyce i składni, znajomości procesu przekazu ksiąg świętych, a przede wszystkim na wrażliwości językowej, egzegetycznej i teologicznej oraz na intuicji. Krytyka tekstualna jest w takim samym stopniu nauką, jak sztuką. Zdarza się, że w odniesieniu do

³² Obecnie powszechnie przyjęte wydanie krytyczne tekstu NT to: *The Greek New Testament*, red. B. i K. Aland, J. Karavidopoulos, C.M. Martini, B.M. Metzger, Stuttgart 1993⁴.

³³ K. Romaniuk, *Wprowadzenie do krytyki tekstu Starego i Nowego Testamentu*, Poznań–Warszawa–Lublin 1975; J. Flis, *Krytyka tekstu Nowego Testamentu*, w: *Metodologia Nowego Testamentu*, s. 51-83; J. Neville Birdsall, *Krytyka tekstu (Nowy Testament)*, w: *Słownik hermeneutyki biblijnej*, s. 431-435.

określonego słowa lub fragmentu brakuje wiarygodnych świadectw, zaś każda lekcja sprawia trudności, wtedy trzeba zadowolić się koniekturą, czyli podaniem lekcji najbardziej prawdopodobnej. Mając na uwadze długi proces przekazu tekstu NT, trwający prawie dwa tysiące lat, krytyka tekstualna stara się prześledzić i przedstawić jego rozwój, ustalając, w jakich kierunkach szły interpretacje, których świadectwem stał się tekst i jego przekłady, zwłaszcza tak czcigodne jak łacińska Wulgata. Z jednej strony ocenia się i eliminuje rozmaite dodatki i ustala definitywny kształt tekstu NT, z drugiej rozpatruje się je tak, by ustalić charakter i przebieg czytania i rozumienia ksiąg świętych. Krytyka tekstualna rozwija się od XIX w., a jej dorobek jest ogromny³⁴. Tworzą go badania dotyczące starożytnych i późniejszych świadków tekstu NT, ich zakwalifikowanie do czterech zasadniczych rodzin (typów)³⁵, oraz ustalenia dotyczące metod badawczych, uwzględniających zarówno kryteria zewnętrzne, jak i wewnętrzne³⁶.

Krytyka tekstualna jest traktowana jako tzw. krytyka niższa. Jako tzw. krytykę wyższą traktuje się szeroko pojętą krytykę literacką. Należąc do badań historyczno-krytycznych, rozpatruje ona Biblię tak, jak inne starożytne dzieła literackie i ma na celu uzyskanie informacji dotyczących autorstwa oraz czasu i okoliczności powstania tekstu biblijnego. Jest uzasadniona i konieczna, ponieważ – wbrew dawniejszym ujęciom – księgi święte rzadko są dziełem jednego autora i stanowią genetycznie spójną całość, częściej przeszły długi i złożony proces kompozycji i redakcji³⁷.

5. STUDIUM BUDOWY TEKSTU (*LITERARKRITIK*³⁸)

Przedmiotem badań naukowych mogą być długie teksty (tzw. makroteksty), czyli całe zbiory lub księgi, oraz małe jednostki literackie (mikroteksty), czyli wybrane wyrażenia lub perykopy biblijne. Studium konkretnego tekstu NT powinno się rozpocząć od ustalenia rozmiarów jednostki literackiej, która stanowi przedmiot badań. Najpierw chodzi o ustalenie jej początku i końca, które są zazwyczaj, chociaż nie zawsze, zaznaczone typograficznie. Czasami

³⁴ Wielką pomoc w krytyce tekstualnej NT stanowi: B.M. Metzger, *A Textual Commentary on the Greek New Testament. A Companion Volume to the United Bible Societies' Greek New Testament (Fourth Revised Edition)*, Stuttgart 1994.

³⁵ J. Flis, *Krytyka tekstu Nowego Testamentu*, w: *Metodologia Nowego Testamentu*, s. 59-65.

³⁶ Tamże, s. 65-69; zwięźle: K. Pauritsch, *Krytyka tekstu*, w: *Praktyczny słownik biblijny*, kol. 691.

³⁷ Niniejsze opracowanie usiłuje uporządkować istniejące nazewnictwo, które zarówno w polskim, jak i w zagranicznym piśmiennictwie jest dalekie od konsekwencji i przejrzystości.

³⁸ Niemiecka nazwa *Literarkritik*, przekładana jako „krytyka literacka”, jest również używana na oznaczenie metody przyjętej w ramach badań historyczno-krytycznych Biblii, a więc w innym znaczeniu niż „studium budowy tekstu”.

granice analizowanej jednostki są bardzo wyraźne, kiedy indziej pozostają niejasne czy dyskusyjne. Pierwszym wyróżnikiem jej rozmiarów są akapity w tekście biblijnym oraz podział na rozdziały i wersety. Bywa jednak, że nie można na nim bezkrytycznie polegać, a wtedy szczególne znaczenie mają formuły wprowadzające i zamykające daną wypowiedź, nagła zmiana charakteru tekstu (np. przejście od prozy do poezji), wzgląd na zawiązanie lub zakończenie fabuły oraz wprowadzenie nowych okoliczności.

Mając ustaloną jednostkę literacką, należy badać jej dalszy i bliższy kontekst. Kontekst dalszy to jej miejsce w Biblii, a zwłaszcza w dwóch zasadniczych częściach Pisma Świętego, czyli odpowiednio w Starym lub Nowym Testamencie. W pewnych przypadkach, szczególnie w odniesieniu do perykop dłuższych i mocniej osadzonych w kontekście pism ST, uwzględnienie najszerszego kontekstu jest konieczne z uwagi na teologiczną jedność całej Biblii. Z perspektywy chrześcijańskiej kryterium chrystologiczne bądź chrystocentryczne jest niezbędne w czytaniu i objaśnianiu wszystkich ksiąg świętych. Chroni ono przed odczytywaniem tekstu biblijnego w jego czystej dosłowności, pozwalając nie tylko na odtworzenie domniemych etapów jego powstawania i pierwotnego znaczenia, co jest zasadniczym celem metody historyczno-krytycznej, lecz i na zrozumienie go w świetle osoby i posłannictwa Jezusa Chrystusa. Wzgląd na kontekst dalszy łączy się z pojęciem kanonu, uwzględniającym w jednakowej mierze księgi proto-i deuterokanoniczne ST. To odróżnia egzegezę i teologię katolicką od protestanckiej. Studium wybranej jednostki literackiej oznacza także jej staranne osadzenie w kontekście poszczególnych zbiorów, czyli Ewangelii i Dziejów Apostolskich oraz Listów (z uwzględnieniem ich zróżnicowania) i Apokalipsy. Z kolei wzgląd na kontekst bliższy polega na ustaleniu miejsca badanego tekstu w księdze, z której pochodzi, oraz relacji do sąsiadujących z nim perykop. W pewnych przypadkach trzeba poświęcić wiele uwagi kontekstowi dalszemu, częściej jednak ustalenia dotyczące kontekstu bliższego bardziej zajmują uwagę badacza. Do ich poprawności potrzebna jest zwłaszcza właściwie wykorzystana wiedza języko- i literaturoznawcza.

Drugim istotnym aspektem studium budowy tekstu jest badanie jego jedności literackiej. Tekst biblijny może być rezultatem ewolucji, która ma dwójaki charakter: tekst mógł być rozbudowywany i rozwijany przez jego autora, który wprowadzał dopowiedzenia i poprawki do tego, co sam napisał, albo jest rezultatem wkładu różnych autorów. Podstawowym kryterium rozpoznawania jedności tekstu jest jego spójność logiczna i zgodność z zawartą w nim myślą przewodnią. Trzeba jednak uwzględnić ewentualność dygresji, wstawek i rozwinięć, które wprawdzie na pierwszy rzut oka osłabiają jego spójność, tym niemniej mogą być dziełem autora.

Rezultaty studium budowy tekstu, które ma w dużej mierze charakter synchroniczny i stylistyczny, to: 1. wyszczególnienie badanej jednostki literackiej; 2. wykrycie złożoności tekstu; 3. domniemanie, że przeszedł on złożony proces

kompozycji. Nie trzeba uzasadniać, że dociekania naukowe na te tematy pozostają zawsze w sferze hipotez i domniemań, i dlatego są ciągle przedmiotem dyskusji i polemik. Co do ich wiarygodności i poprawności trzeba unikać dwóch skrajności: braku krytycyzmu, który może graniczyć z naiwnością i fundamentalizmem, oraz nadmiernego krytycyzmu, który podając wszystko w wątpliwość, prowadzi do rozczarowania jako wyniku wszechobejmującej hermeneutyki podejrzliwości. Badając rozmiary, kontekst i budowę jednostki literackiej, trzeba mieć stale na względzie jej kontekst czasowo-przestrzenny, bo analiza literacka tekstu w oderwaniu od realiów historii i geografii może prowadzić do jednostronności i wielkich błędów.

6. STUDIUM FORMY (*FORMKRITIK*³⁹)

Studium formy traktuje Biblię jako dzieło literackie i uznaje współzależności między formą i treścią tekstu. Forma jest czymś odmiennym niż rodzaj literacki, bowiem tekst zawsze ma określoną formę, ale nie zawsze zalicza się do konkretnego rodzaju literackiego, co dotyczy zwłaszcza małych jednostek literackich. W badaniach historyczno-krytycznych studium formy bywa niedoceniane, nie umniejsza to jednak potrzeby podejmowania go i rozwijania.

Forma tekstu to rozmaite aspekty językowe, które przesądzają o jego specyfice. Wylicza się cztery zasadnicze pola badań, dotyczące także studiów nad NT. Pole pierwsze to system dźwiękowy, który uznaje, że dźwięk ma funkcję różnicowania znaczenia wyrazów i form wyrazowych (np. aliteracja, asonans lub paronomazja). Księgi święte były zazwyczaj przeznaczone do głośnego czytania, zwłaszcza podczas wspólnych zgromadzeń liturgicznych, a więc odkrywały swoje znaczenie również na poziomie dźwiękowym, co zawsze rzutuje na rozumienie i przyswajanie zawartych w nich treści. Wiele zjawisk dźwiękowych typowych dla greki NT jest nieprzetłumaczalnych na inne języki. Pole drugie to system syntaktyczny, czyli składniowy, który odkrywa związki łączące poszczególne elementy języka, czyli wyrazy, w nadrzędną strukturę zdaniową, wskazując na morfemy czy leksemy oraz określając rodzaj zdania, z jakim mamy do czynienia (orzecznikowe, główne, poboczne, pytające, skutkowe, warunkowe, wykrzyknikowe itd.). Ściśle związana ze składnią jest natura przekładu biblijnego, który musi respektować odmienną strukturę zdania w innych językach. Trzecie to pole semantyczne, rozumiane jako analiza wyrażeń pod kątem zakresu, charakteru i formy określającej ich znaczenie. Wyrazy i zdania mogą być wieloznaczne, trzeba wtedy umiejętnie rozdzielać ich znaczenia podstawowe i pochodne. Studium pola semantycznego może przebiegać w dwóch kierunkach: na poziomie synchronicznym, gdy bada się znaczenie wyrazu w jed-

³⁹ Nie należy mylić z *Formgeschichte*, o której mowa dalej.

nym utworze, bądź na poziomie diachronicznym, gdy badania mają charakter przekrojowy i dotyczą znaczenia wyrazu w różnych utworach albo w całym NT. Pole czwarte to badania stylistyczne, ponieważ styl odzwierciedla np. pewne zapatrywania, nawyki czy przyzwyczajenia, wyrażające osobowość autora. Najczęstsze figury stylistyczne to powtórzenia, wyliczania, paralelizmy, chiazmy, inkluzyje, porównania, alegorie i metafory.

Elementy dotyczące formy tekstu umożliwiają i ułatwiają jego prawidłowy podział, a także właściwe zrozumienie, objaśnianie i przekładanie. Względ na ich rolę uzasadnia potrzebę naukowego studium NT opartego na tekście oryginalnym. Często się jednak zdarza, że nie można poprzestać wyłącznie na tekście greckim, ponieważ np. mamy do czynienia z semityzmami, zarówno hebraizmami, jak i arameizmami, co zakłada znajomość pozostałych języków biblijnych, w których został napisany ST. Osobnego podkreślenia wymaga względ na Biblię Grecką, chętnie i często wykorzystywaną przez autorów NT. Konieczność jej respektowania opiera się na przesłankach teologicznych, była to bowiem w pełnym tego słowa znaczeniu Biblia judaizmu hellenistycznego, a następnie Kościoła apostołskiego i autorów NT⁴⁰.

7. STUDIUM RODZAJÓW LITERACKICH (*GATTUNGSKRITIK*⁴¹)

Uwarunkowania i perspektywy charakterystyczne dla autorów Biblii są pod wieloma względami odmienne od będących naszym udziałem, co może prowadzić do różnych nieporozumień między zamysłem autora (*intentio auctoris*) a interpretacją ze strony współczesnego odbiorcy ksiąg świętych (*intentio lectoris*). Odbiorca może odczytywać tekst niewłaściwie i nadawać mu znaczenia, których on nie zawiera⁴², co wiąże się z różnymi sposobami wyrażania prawdy. Widać to szczególnie dobrze na przykładzie problematyki prawdy historycznej. Do końca XIX w. przyjmowano, że wszystkim tekstom biblijnym przysługuje jednakowa wiarygodność. Encyklika *Providentissimus Deus* Leona XIII (1893) dopuściła historyczne badania Biblii, które zostały usankcjonowane encykliką Piusa XII *Divino afflante Spiritu* (1943), a przełomowym dokumentem w naukowym studium NT stała się instrukcja PKB *O historycznej prawdzie Ewangelii* (1965)⁴³. Obecnie wiemy, że tzw. Ewangelie dzieciństwa

⁴⁰ W. Chrostowski, *Wokół kwestii natchnienia Biblii Greckiej*, w: „*Żywe jest słowo Boże i skuteczne*”. *Księga Pamiątkowa dla Ks. Prof. Bernarda Wodeckiego SVD w 50. rocznicę święceń kapłańskich*, zebrał i oprac. W. Chrostowski, Warszawa 2001, s. 89-110.

⁴¹ Niemieckie *Gattung* bywa w polskim piśmiennictwie teologicznym tłumaczone i rozumiane dosłownie jako „gatunek”, traktowany jako pochodna trzech zasadniczych rodzajów: liryka, epika i dramat (np. J.B. Szłaga, *Krytyka literacka i historyczna*, w: *Metodologia Nowego Testamentu*, s. 92-95).

⁴² M. Davies, *Krytyka odpowiedzi czytelnika*, w: *Słownik hermeneutyki biblijnej*, s. 425-427.

(Mt 1-2 i Łk 1-2) należy czytać i objaśniać inaczej niż np. narracje o męce i śmierci Jezusa. Stało się jasne, że na tle innych wielkich dzieł starożytności, a także na tle pozostałych pism NT, „ewangelia” jako taka reprezentuje odrębny rodzaj literacki.

Rodzaje literackie to kategorie językowe, które obejmują teksty o podobnej strukturze i znaczeniu. Wypracowano kilka wiodących kryteriów, które pozwalają je określić: 1. właściwy dobór podobnych do siebie tekstów; 2. pewne cechy charakterystyczne (np. formuły wprowadzające i zakończenia); 3. rozpoznawanie schematu tekstu i jego relacji względem fabuły. Celem studium rodzajów literackich jest ukierunkowanie ku badaniu genezy i ewolucji konkretnej jednostki literackiej, jej *Gattungsgeschichte*. Istotny składnik tego studium stanowi ustalenie *Sitz im Leben* tekstu, czyli jego środowiska/osadzenia życiowego, rozumianego jako pierwotna sytuacja społeczno-religijno-kulturowa, co jest punktem oparcia do badań nad odtworzeniem poszczególnych etapów jego formacji. Studium to ukazuje więzi między tekstem a kontekstem w różnych etapach jego ewolucji, ponieważ każdy tekst odzwierciedla specyficzne uwarunkowania społeczne, ekonomiczne i religijne. W biblistyce nowotestamentowej utrwalił się schemat trójstopniowego *Sitz im Leben* tworzywa Ewangelii kanonicznych: 1. *Sitz im Leben* Jezusa; 2. *Sitz im Leben* Kościoła apostołskiego; 3. *Sitz im Leben* autora/redaktora.

Studium rodzajów literackich można rozumieć na dwa sposoby⁴⁴. Po pierwsze, jako odtwarzanie historii dużych form literackich, traktowanych jako gatunki literackie. Po drugie, jako historię literackich form i gatunków. Jedno i drugie pozostaje w nurcie *Formgeschichte*, czyli „historii form” (M. Dibelius), przy czym bywa też stosowana nazwa *Gattungsforschung*, czyli „studium gatunków” (H. Gunkel)⁴⁵, rozumianych właśnie jako rodzaje literackie. Duże zróżnicowanie uwarunkowań i potrzeb pierwotnego Kościoła uzasadnia fakt różnorodności i płynności form rozmaitych jednostek, które weszły w skład pism NT. W tego typu studium pomocne są takie dyscypliny, jak antropologia, psychologia czy socjologia. W poprawnym odtwarzaniu dawnego *Sitz im Leben* konieczne jest uwzględnianie czynników pozatekstualnych, czyli wiedzy o przeszłości, stosunkach społecznych, obyczajach itd. czerpanej z innych źródeł, a także śmiałość i roztropność w formułowaniu wniosków.

⁴³ Zob. R.E. Brown, Th.A. Collins, *Orzeczenia Kościoła*, w: *Katolicki komentarz biblijny*, s. 1818-1830.

⁴⁴ R. Pesch, *Historia gatunków*, w: *Praktyczny słownik biblijny*, kol. 433-434.

⁴⁵ Tenże, *Historia form*, w: tamże, kol. 430-433; J. Muddiman, *Krytyka form*, w: *Słownik hermeneutyki biblijnej*, s. 412-417.

8. STUDIUM USTNYCH ŹRÓDEŁ TEKSTU (ÜBERLIEFERUNGSKRITIK)

Podobnie jak wiele ksiąg ST, również część pism NT wyrosła z przekazu ustnego, a więc z połączenia i utrwalenia różnych tradycji ustnych. Tradycja/-e są tu rozumiane w węższym znaczeniu, właśnie jako przekaz ustny. Na Bliskim Wschodzie był (i pozostaje nadal) ważny nośnik zbiorowej i indywidualnej pamięci, co miało związek z ograniczoną dostępnością materiałów rękopiśmienniczych, a także wysokimi kosztami kształcenia pisarzy. Studium ustnych źródeł tekstu biblijnego zostało podjęte w pierwszej połowie XX w. najpierw w Skandynawii⁴⁶. Zapoczątkowały je badania przekazów ustnych, znanych jako sagi rodowe czy rodzinne, zastosowane do tekstów ST. Analogie są o tyle uprawnione, że w obydwu środowiskach wspólnotową pamięć przekazywano w środowisku rodzinnym i rodowym, a konieczność zapisu pojawiała się w czasach przełomowych, gdy tożsamość oparta na pamięci ustnej stawała się zagrożona.

Przekazywaniu i zabezpieczaniu pamięci sprzyjały określone środki mnemotechniczne, formuły, skojarzenia i obrazowość, które ułatwiały zapamiętywanie treści o charakterze epickim lub poetyckim. Wypracowano kilka kryteriów studium źródeł ustnych⁴⁷, a najważniejsze to: 1. występowanie tych samych motywów w różnych tekstach oraz przypisywanie ich różnym osobom, co sugeruje, że pierwotnie istniały one niezależnie od siebie; 2. występowanie tego samego tekstu w różnych miejscach Biblii, co wskazuje na jego żywotność w różnych środowiskach; 3. obecność odmiennych wariantów tej samej tradycji, co nasuwa możliwość rozwijania jej w przekazie ustnym. Co się tyczy NT, badania ustnych źródeł umożliwiają rozeznanie autentycznej tradycji o Jezusie, obecnej przede wszystkim w czterech Ewangeliach kanonicznych, a także autentyczne brzmienie formuł wyznania wiary, hymnów chrystologicznych oraz pierwotnej katechezy apostoelskiej włączonej do Dziejów Apostolskich, Listów i Apokalipsy. Odtworzenie *ipsissima verba et gesta Jesu*, czyli słów i czynów Jezusa, pozwala na ustalenia dotyczące Jego samoświadomości. Ważnym przedmiotem badań jest też charakter i zakres tradycji popaschalnych⁴⁸. Wiedza na te tematy pozwala odpowiedzieć na pytanie, w jakich okolicznościach i dlaczego pewne elementy tradycji ustnej doczekały się utrwalenia na piśmie, z czego wnosimy o tym, co najstarsze wspólnoty chrześcijańskie uznały za kanoniczne.

⁴⁶ G.W. Anderson, *Skandynawska biblistyka Starego Testamentu*, w: *Słownik hermeneutyki biblijnej*, s. 784-788.

⁴⁷ Por. B. Gehardsson, *Tradycja ustna (Nowy Testament)*, w: *Słownik hermeneutyki biblijnej*, s. 899-892.

⁴⁸ Por. H. Langkammer, *Metoda historii tradycji*, w: *Metodologia Nowego Testamentu*, s. 113-127.

Studium źródeł ustnych rzuca światło na protohistorię pism NT, a więc wiąże się z problematyką ich autorstwa. Badania nad tradycją ustną wydobywają i dowartościowują ten etap formowania się ksiąg świętych, który nie jest widoczny przy ich pobieżnej lekturze, ale przecież istniał. Łączą się również z problematyką natchnienia biblijnego, które było traktowane jako charyzmat jednostki, podczas gdy mając na uwadze ważny etap przekazu ustnego, należy je bardziej umiejscowić w kontekście wspólnotowym. Trzecią kwestią jest kanoniczność tekstów, bo w księgach świętych nie utrwalono wszystkich znanych tradycji, a tylko te, które zostały wybrane spośród wielu innych. Stało się tak, ponieważ zostały przyjęte przez Kościół apostołowski jako stanowiące normatywny przekaz jego wiary. Kanon ksiąg świętych odzwierciedla zatem naturę i zawartość tradycji apostołowskiej na etapie późniejszym, niż czas, kiedy wyłonił się kanon ksiąg świętych.

9. STUDIUM TRADYCJI (*TRADITIONSKRITIK*)

Zarówno wtedy, gdy tekst biblijny jest jednolity i spójny, jak i wtedy, gdy jest złożony i ma za sobą historię kształtowania się o charakterze ustnym lub pisany, bardzo często wykorzystuje wątki i motywy wcześniejszego pochodzenia. Ich rozpoznawanie i objaśnianie jest celem studium tradycji, które podejmuje wgląd w historię i prehistorię tekstu biblijnego uwzględniający cztery aspekty: 1. studium motywów i tematów (np. motywy zwiastowania lub wskrzeszenia); 2. studium językowe (np. znaczenie „wdowieństwa” w NT); 3. struktura myśli, rozpoznawalna np. w określonym schemacie wypowiedzi; 4. studium obrazów. Badania mają charakter porównawczy i dotyczą także różnych aspektów chronologicznych wymienionych zjawisk.

Pojęcie i zakres studium tradycji, nazywanego „krytyką tradycji” (*Traditionsgeschichte*) lub „historią tradycji”⁴⁹ (*Überlieferungsgeschichte*), można rozumieć na dwa sposoby. W pierwszym oznacza całość badań historią przekazu orędzia biblijnego do ostatecznej redakcji ksiąg biblijnych. W drugim ma węższy zakres, respektuje bowiem istnienie studium redakcji/kompozycji tekstu, koncentrując się „na ustaleniu historii wątków, tematów czy innych konstytutywnych partii tekstu, zanim przybrały one ostateczną formę”⁵⁰. Zadaniem studium tradycji jest rozpoznawanie w księgach świętych tradycji wspólnych, mających wspólne korzenie, co umożliwia poznawanie środowiska, w którym miały one początek i się rozwijały. Chodzi o kolejne aspekty odkrywania zaplecza

⁴⁹ D.V. Way, *Historia tradycji*, w: *Słownik hermeneutyki biblijnej*, s. 255-258.

⁵⁰ D.V. Way tak wyjaśnia różnicę: „*Traditionsgeschichte* używa się na określenie dzieła tych uczonych skandynawskich, którzy akcentowali długie etapy ustne w procesie tradycji. *Überlieferungsgeschichte* określa dzieło uczonych niemieckich, którzy kładli większy nacisk na tradycję literacką”. Tamże, s. 255.

religijnego, kulturowego i społecznego, w jakim rozwijała się myśl autora, a także rozmaitych składników, w tym również trudności i napięć w stopniowym kształtowaniu się tradycji wczesnochrześcijańskiej. Właściwie przeprowadzone studium tradycji NT pomaga odtworzyć proces, dzięki któremu budowano jedność Kościoła w różnorodności zapatrywań i rozstrzygnięć doktrynalnych i moralnych podejmowanych przez wierzących. W wielu miejscach studium tradycji zazębia się i pokrywa ze studium ustnych źródeł tekstu, na skutek czego precyzyjne rozgraniczanie obydwu okazuje się niemożliwe. Część badaczy łączy je więc ze sobą, obejmując naukowe dociekania na te tematy nazwą „historii tradycji”.

10. STUDIUM REDAKCJI/KOMPOZYCJI TEKSTU (REDAKTIONSKRITIK/KOMPOSITIONSKRITIK)

Studium rodzajów literackich, ustnych źródeł tekstu i studium tradycji nie zostawiają wątpliwości, że dzieje Biblii są znacznie dłuższe niż historia i bezpośrednio okoliczności jej zapisu. W odniesieniu do części ksiąg i zbiorów ST ten proces trwał nawet kilka stuleci. W odniesieniu do pism NT był znacznie krótszy, bo od życia i działalności Jezusa do zapisu ostatniej księgi NT upłynęło zaledwie kilkadziesiąt lat. Przedmiotem badań mogą być jednostki literackie, o których wiadomo, że są spójne i wyszły spod pióra jednego autora, bądź teksty, co do których można się domyślać, że przeszły złożony proces kompozycji, polegający na łączeniu ze sobą kilku źródeł, przy czym mogły być one pisane albo ustne. Jedną z wiodących hipotez przyjętych w biblistyce nowotestamentowej, znana jako tzw. teoria dwóch źródeł, utrzymuje, że dwie Ewangelie synoptyczne, a mianowicie Mt i Łk, opierają się na Ewangelii według św. Marka i mają wspólne źródło nazwane Q⁵¹. Wykorzystane źródła zostały podporządkowane określone zamysłowi autorów/redaktorów obydwu Ewangelii.

Celem studium redakcji/kompozycji tekstu jest ustalenie wkładu autora/redaktora oraz rozpoznanie motywów i tendencji, które wywarły wpływ na kanoniczny kształt tekstu⁵². Jedni, mając na uwadze złożony proces jego kompozycji, kładą nacisk na obecność rozmaitych redakcji i zmierzają do naukowej rekonstrukcji domniemanych autorów/redaktorów, określenia czasu i środowiska ich działalności oraz ustalenia zasad i tendencji, które znalazły wyraz w tekście⁵³. Drudzy podkreślają, że ostatni redaktor/autor nie jest jedynie zbieraczem

⁵¹ Skrót został urobiony od niem. rzeczownika *Quelle*, nie ma pełnej zgody uczonych co do ustnej lub pisanej natury tego źródła.

⁵² Por. R. Pesch, *Historia redakcji*, w: *Praktyczny słownik biblijny*, kol. 435-437.

⁵³ H. Langkammer, *Metoda historii redakcji*, w: *Metodologia Nowego Testamentu*, s. 189-203.

czy kolekcjonerem wcześniejszego tworzywa, ale ma własny i niepowtarzalny udział w nadaniu tekstom ostatecznej postaci⁵⁴. Pierwsza grupa uczonych często pokazywała, jak autorzy Ewangelii kanonicznych wykorzystywali i zmieniali dostępne im źródła. Druga grupa poświęciła wiele uwagi badaniom pism św. Pawła i św. Jana, podkreślając istotne cechy indywidualności ich autorów. Współczesna biblistyka NT wprawdzie też bierze pod uwagę obydwa kierunki badań, ale stosowanie procedur badawczych odbywa się z większą ostrożnością i wrażliwością na rozmaite niuansy.

Nauki biblijne wypracowały określone kryteria rozpoznawania wkładu redakcyjnego, tak w zakresie kompilacji i kompozycji wcześniejszych tekstów pisanych, jak i źródeł ustnych. Na oznaczenie procedur stosowanych w tych badaniach używana jest nazwa *Redaktionsgeschichte*, czyli „historia redakcji”. Badania podejmowane w jej obrębie są bardzo ważne do wypracowywania teologii NT. Przykładowo, analiza pod tym kątem pierwszej Ewangelii kanonicznej ukazuje podstawowe aspekty Mateuszowej chrystologii lub eklezjologii. Rozpoznawanie wkładu poszczególnych ewangelistów nie jest łatwe, a z tym rodzajem studium wiąże się wysoki stopień hipotetyczności. Z tego powodu w badaniach z zakresu historii redakcji mamy do czynienia z różnymi poglądami, co tłumaczy liczne dyskusje uczonych i daleko idące zróżnicowanie ustaleń, jakich dokonują.

Stosowanie egzegezy historyczno-krytycznej stało się powszechne i wciąż przynosi wiele korzyści. Jednak biblistyka NT wymaga polegania także na wielowiekowym dorobku minionych pokoleń, który został wypracowany zanim pojawiło się i zostało przyjęte historyczne i krytyczne studium ksiąg świętych.

11. EGZEGEZA OJCÓW KOŚCIOŁA

Bardzo ważne miejsce w katolickim studium NT przysługuje egzegezie Ojców Kościoła. Dokument PKB tak uzasadnia jej nieodzowność: „Ojcowie Kościoła, którzy odegrali szczególną rolę w procesie kształtowania się kanonu, mają podobną rolę założycieli w stosunku do żywej Tradycji, którą nieustannie tworzy i kieruje lekturą i interpretacją, jaką podejmuje Kościół odnośnie do Pism”⁵⁵. Zasadniczy wkład egzegezy patrystycznej polega na tym, że „wydobywa ona z całości Pisma podstawowe orientacje, które nadały kształt tradycji doktrynalnej Kościoła, i dostarczyła bogatej wiedzy teologicznej do nauki i duchowego pokarmu dla wiernych”⁵⁶.

⁵⁴ C.M. Tuckett, *Krytyka redakcji*, w: *Słownik hermeneutyki biblijnej*, s. 427-429.

⁵⁵ *Interpretacja Biblii w Kościele*, s. 74.

⁵⁶ Tamże.

Pisma Ojców Kościoła świadczą, że podstawowym i najważniejszym miejscem czytania i objaśniania ksiąg świętych jest liturgia. W niej najwyraźniej znajduje też wyraz Boskie pochodzenie i przeznaczenie ksiąg świętych, które pomagają budować jedność wiernych z Bogiem i między sobą. Wyjątkowe znaczenie ma egzegeza greckich Ojców Kościoła, którzy ze znanstwem posługiwali się Biblią Grecką, czyli Septuagintą, oraz oryginalnym tekstem NT. Wiele cennych objaśnień i intuicji egzegetyczno-teologicznych zawiera również egzegeza Ojców łacińskich, w inny sposób uwrażliwionych na zawartość ksiąg świętych oraz potrzeby i oczekiwania wiernych. Charakterystyczne dla jednych i drugich jest podkreślanie nie *veritas Hebraica*, lecz chrystologicznej lektury całej Biblii, czyli mocne osadzanie jej drugiej części w kontekście pierwszej – i odwrotnie. „Wielu Ojców Kościoła przedstawia *Logos*, Słowo Boże, jako autora Starego Testamentu, twierdząc w ten sposób, że całe Pismo ma zasięg chrystologiczny”⁵⁷. Na tej zasadzie opiera się praktyka *lectio divina*, której znaczne ożywienie obserwujemy we współczesnym Kościele⁵⁸.

Egzegeza Ojców Kościoła poszła w dwóch zasadniczych kierunkach: dosłownym, reprezentowanym przez tzw. szkołę antiocheńską, oraz alegorycznym, reprezentowanym przez tzw. szkołę aleksandryjską. Dosłowna i ponaddosłowna interpretacja Biblii wypracowana w pierwszych wiekach chrześcijaństwa wyznaczyła standardy jej czytania i komentowania przyjęte i aktualne w naszych czasach. Komentarze patrystyczne miały zasadniczo charakter egzystencjalny, wychodzący naprzeciw zainteresowaniom i potrzebom odbiorców ksiąg świętych. Sprawia to, że są one pod wieloma względami bardzo zbliżone do interpretacji Pisma Świętego wypracowywanych przy zastosowaniu nowych metod literackich. Jednym z pilniejszych zadań współczesnej biblistyki jest więc ponowne odkrywanie i przywrócenie jej wielowątkowego dorobku wiedzy i interpretacji biblijnej Ojców Kościoła oraz uwzględnianie go w naukowych dociekaniach nad Biblią.

12. HISTORIA EGZEGEZY, CZYLI HISTORIA ODDZIAŁYWANIA TEKSTU (WIRKUNGSGESCHICHTE)

Ojcowie Kościoła, a przed nimi Ojcowie apostołscy⁵⁹, stoją u początków chrześcijańskiego czytania i objaśniania Biblii, w czym rozstrzygające znaczenie przypadło interpretacji pism NT. Ale wysiłek interpretacji ksiąg świętych był podejmowany zawsze i na rozmaite sposoby, Pojęcie i charakter *Wirkungsgeschichte* wywodzą się z filozofii hermeneutycznej Hansa-Georga Gadamera,

⁵⁷ Tamże.

⁵⁸ S. Haręzga, *Biblia w Kościele* (Biblioteka Horyzontów Wiary), Kraków 1998, s. 87-109.

⁵⁹ Ch. Trevett, *Ojcowie apostołscy*, w: *Słownik hermeneutyki biblijnej*, s. 635-638.

wyłożonej w dziele *Wahrheit und Methode*⁶⁰. Aczkolwiek bywa ona różnie rozumiana⁶¹, „historia oddziaływania” po prostu oznacza ogół interpretacji tekstu biblijnego wypracowanych w ciągu prawie dwóch tysięcy lat czytania go i objaśniania. W gruncie rzeczy odpowiada więc historii egzegezy tekstu biblijnego. Jej specyfika polega na tym, że uwzględnia i rozpatruje nie komentarze i teksty, lecz takie przejawy rozumienia i objaśniania ksiąg świętych, które znalazły wyraz w sztukach plastycznych oraz muzyce i architekturze. Artyści na wiele sposobów i z ogromnym powodzeniem podejmowali oraz rozwijali rozmaite motywy biblijne, wnosząc doniosły i trwały wkład do teorii i praktyki interpretacji Pisma Świętego.

* * *

Zarys metodologii studium Nowego Testamentu ukazuje z jednej strony bardzo obszerny i trudny do ogarnięcia dorobek wiedzy biblijnej, natomiast z drugiej jej wielowątkowość i daleko posuniętą różnorodność. Pierwszy aspekt budzi słuszne uznanie i podziw dla owoców wysiłku czytania i komentowania ksiąg świętych, podczas gdy drugi powoduje pewną nieśmiałość, a nawet niepokój, czy i jak można ogarnąć i wykorzystać tak ogromny dorobek w ramach indywidualnie i zespołowo podejmowanej pracy badawczej. Potrzebna jest zarówno dobra znajomość już istniejących oraz sprawdzonych narzędzi i pomocy używanych do interpretacji ksiąg świętych, jak również solidna wiedza na temat konkretnego i komplementarnego zastosowania i wykorzystania rozmaitych aspektów żywiłowo rozwijających się nauk biblijnych⁶². Każdemu bibliście powinna towarzyszyć świadomość, że nie tyle samodzielnie podejmuje on dzieło interpretacji ksiąg świętych, ile włącza się w łańcuch długiej, żywotnej i bardzo wydajnej tradycji ich wielowiekowego czytania i objaśniania.

Outline of Methodology of New Testament Studies

Summary

Methodology of New Testament studies reflects the way(s) which are commonly accepted by scholars working with the second part of the Christian Bible in order to

⁶⁰ H.G. Gadamer, *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*, Tübingen 1960.

⁶¹ Zob. np. A. Tronina, *Historia oddziaływania tekstu – Wirkungsgeschichte*, w: *Metodologia Nowego Testamentu*, s. 205-231.

⁶² Na temat zadań katolickiego egzegety Biblii, stosunku egzegezy do innych dyscyplin teologicznych oraz interpretacji Biblii w życiu Kościoła zob. *Interpretacja Biblii w Kościele*, s. 78-98.

solve difficulties and problems connected with the proper reading, understanding and interpretation of biblical text. Taking into consideration the important document of Pontifical Biblical Commission *Interpretation of the Bible in the Church* (1993), the article describes the fundamental distinctions between approaches and methods as two general modes of enquiry of the Bible. The special attention is given towards the historical-critical method, stressing that her use is necessary in the scientific studies of the four Gospels as well as the other canonical books. Methodology of New Testament studies should also reflect the serious knowledge of the interpretation given by the Church Fathers and the *Wirkungsgeschichte* of the Bible.

Słowa kluczowe: metodologia, podejścia i metody w biblistyce, metoda historyczno-krytyczna, nowe metody literackie, egzegeza Ojców Kościoła, *Wirkungsgeschichte*

Key words: methodology, approaches and methods of biblical sciences, historical-critical method, new literary methods, exegesis of the Church Fathers, *Wirkungsgeschichte*